

BENEDICTIO PEREGRINORUM

A ZARÁNDOKOK MEGÁLDÁSÁNAK LITURGIATÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Ahogy a búcsújárás, úgy a búcsújárás-kutatás sem ismer határokat.¹ A jelenség interdiszciplináris jellege számos tudományág szükségszerű találkozását eredményezte az elmúlt évtizedek kutatástörténetében. A nemzetközi téren megszületett könyvtárnyi szakirodalom szinte még a szakemberek számára is áttekinthetetlen. Magyar szempontból öröndetes tény, hogy a máskor sokat emlegetett hazai „lemaradás” e témakör kapcsán korántsem mutatkozik.² A vallási néprajzi vizsgálatokat nem preferáló politikai-ideológiai mezőben az 1970-es évektől – az archaikus népi imádságok egy-személyes kutatása mellett³ – éppen ezen a téren keletkeztek először törésvonalak, ebben a témakörben bontotta ki szárnyait egy fiatalabb kutatói generáció.⁴ E körülménynek és elsősorban Bálint Sándor sok évtizedes munkájának köszönhető, hogy a búcsújárás kapcsán már az 1990-es évek elején megszülettek azok az összefoglalások,⁵ amelyekre a népi vallásosságnak az utóbbi két évtizedben valóban elburjánzó kutatása mint biztos alapokra építezhetett. A tárgyánál fogva természetes módon történeti kérdésekkel is foglalkozó vallási néprajz mellett számos kimondottan történeti, egyháztörténeti, művelődéstörténeti, illetve vallásszociológiai, vallásantropológiai munka is napvilágot látott nálunk a tárgykörben az utóbbi években.⁶ Kérdésfeltevés szintjén megjelent a „vallás és vándorlás” problematika általános, komparatív vallástudományi megközelítése is.⁷

A témával foglalkozó szakirodalom gazdagsága és áttekinthetatlensége érthető módon akár el is tántoríthatná az egy-egy apró résztémát „adalék-jellegű” tanulmányban feldolgozni kívánó, a kutatási irány tekintetében „alkalmi” szerzőket. A szűkre szabott terjedelmi keretekhez igazodó, rövid írásunkban mégis efféle vizekre igyekszünk, konkrétan arra a kölcsönös érintkezési területre, ahol a zarándoklat/búcsújárás kutatása és az általunk évek óta vizsgált (kora újkori) egyházi benedikciós gyakorlat találkozott.

¹ A felütéshez vö. az 1984-ben megrendezett müncheni kiállítás, valamint az annak nyomán napvilágot látott tanulmánykötet címét (*Wallfahrt kennt keine Grenzen*): Kriss-Rettenbeck–Möhler 1984.

² A hazai vallási néprajzi kutatások egészének legújabb áttekintése, amely természetesen a búcsújárás vizsgálatairól is megemlékezik: Barna 2004.

³ Erdélyi Zsuzsanna közismert tevékenységéről a saját visszaemlékezése adja a legrészletesebb eligazítást: Erdélyi 1999.

⁴ Az ilyen irányú gyűjtéseit az 1960-as évek végén megkezdő Bárth János korai tanulmányai (1974., 1980.) után lásd az 1980-as évekből elsősorban Barna Gábor, Bartha Elek és Tüskés Gábor munkásságát.

⁵ Bárth 1990.; Tüskés 1993.; Bálint–Barna 1994.

⁶ Mivel a témakör teljességre törekvő bibliográfiája még nem készült el, így – kiragadott példák citálása helyett – a fentebb már említett kutatástörténeti áttekintés hivatkozásaihoz irányítjuk az olvasót: Barna 2004.

⁷ Voigt 2004. 189–207.

A zarándokok megáldásának rítusa zarándoklat-történeti és vallási néprajzi szempontból egyaránt marginális jelenségnek számít. Ennek megfelelően leginkább elszórt utalásokkal lehet találkozni a vonatkozó irodalomban, amelyek általában a középkori zarándok-attribútumok (bot, tarisznya) megáldásának szertartásáról emlékeznek meg.⁸ Megfigyelhető, hogy a kérdéskör említése elsősorban Szent Jakabhoz és a compostela-i zarándoklatok tematikájához kapcsolódik.⁹

Valamivel részletesebb leírások állnak rendelkezésünkre – a középkor vonatkozásában – a zarándoklatokkal összefüggő áldások liturgiátörténeti kérdéseiről. A középkori egyházi benedikciós gyakorlatot áttekintő, hatalmas munkájában Adolph Franz önálló fejezetben tárgyalta a témakört.¹⁰ Az általa közölt áldásszövegek jobbra a zarándokok kellékeire (bot, táska, kereszt) irányulnak. Megállapítása szerint az első ilyen jellegű benedikciók a 11. században jelentek meg. Történetileg az 1614-ben kiadott *Rituale Romanum* jelenti azt a határpontot, amely nyomán – a korábban mintegy öt évszázadon át jellemző, változatos áldásszövegek helyett – egy új textus terjedt el és egységesült a nyugati liturgiában. Ez utóbbi benedikció immár nem valamilyen tárgyra, hanem magukra a zarándokokra vonatkozott.¹¹

Franz összefoglaló munkája mellett a nyugat-európai liturgiátörténet több kiváló monográfusa érintette ezt az áldás-típust. Az egy-egy egyházmegye vagy egyháztartomány szertartástörténetét áttekintő művek – a szentelmények között – általában kitérnek a *benedictio peregrinorum* ordójára.¹²

Magyarországon egyelőre hiányoznak az ilyen jellegű átfogó liturgiátörténeti munkák. Ezek hiányában a történeti kérdések iránt érdeklődő néprajzkutatóknak leginkább a korabeli forrásokhoz kell folyamodniuk. A középkori adatokkal kapcsolatban szerencsére legalább pontos eligazítással rendelkezünk a hajdani kiváló bencés liturgiátörténeti iskola nagyjainak jóvoltából. A kéziratos liturgikus kódexeinket regesztázó Radó Polikárp utalásainak nyomán összevadászatok a zarándoklatokkal kapcsolatos áldásszövegek hazai előfordulásai.¹³ A Pray-kódex benedikcióit kiváló tanulmányban bemutató, korán eltávozott Zalán Menyhértnek köszönhetően a legrégebbi ide tartozó szövegünk nyomtatásban is megjelent.¹⁴ A zarándokbot és -tarisznya megáldásának 13. századi szövege, amelyet speciálisan a szentföldi zarándoklatokra

---

⁸ Sigal 1989. 55.; Csukovits 2003. 106–107. A zarándokköpeny kitüntetett szerepéről értekezik újabban: Petneki 2007.

⁹ Plötz 1986; Bálint 1975. 203.; Bálint–Barna 1994. 35.; Barna 2001. 18.

¹⁰ Franz 1909. II. 271–289.

¹¹ Franz 1909. II. 288–289.

¹² Néhány példa: Reifenberg 1971–1972. I. 544–553., II. 381–383.; Dold 1923. 156–160. A kevésbé történeti, inkább az aktuálisan érvényes római rítus leírására vállalkozó liturgikák közül mindössze egynek vonatkozó fejezetét idézzük: Probst 1857. 136–138.

¹³ Radó 1973. Itt a Pray-kódex legkorábbi, 13. századi ordója (44. old.) mellett egy 14. századi *Missale Strigoniense* (123.) és egy ugyancsak 14. századi és esztergomi *Pontificale* (454.) hasonló benedikciója lelhető fel. A 15. század közepéről a csöti premontrei breviárium ilyen jellegű bejegyzése maradt fenn (344.). A három középkori ordóra röviden Holl is utal tanulmányában: Holl 2000. 66.

¹⁴ Zalán 1927. 47–48.

alkalmaztak, beleilleszkedik az európai benedikciós gyakorlat kínálatába.¹⁵ Elszórt adatokból következtethetünk arra, hogy a 14–15. századi hazai keletkezésű kódexekben fennmaradt három szertartásrend inkább a római zárandoklatok megáldására irányul.¹⁶ Fontos fejlemény, hogy a 15. századi ordó – legalábbis címe szerint (*Consecratio peregrinorum*) – már nem a zárandok-eszközök, hanem maguknak a zárandokoknak a „megszentelését” célozza.¹⁷ Középkori benedikcióink eredetének és szövegváltozatainak liturgiátörténeti tisztázásához nem csupán a nálunk is használt külföldi,¹⁸ hanem az összeurópai analógiák minél szélesebb körű vizsgálatára volna szükség.¹⁹

Az eddigi vizsgálatokból nem derül ki, hogy miként alakult a zárandokokkal kapcsolatos benedikciók magyarországi sorsa a nyomtatott szertartáskönyvek megjelenését követő időszakban. Több mint öt évszázad távlatának és liturgikus forrásainak áttekintésére természetesen most sem vállalkozhatunk. Az alábbiakban mindössze azoknak a 16–17. században kiadott szerkönyveknek a bemutatására szorítkozunk, amelyek az átalakulás és rögzülés folyamatában kiemelt szerepet játszottak.

A rituále típusú szertartáskönyvek Magyarországon a 15. század végétől jelentek meg nyomtatásban.²⁰ E szempontból legbecsesebb ősymotatványunk 1496-ban Georg Stuchs nürnbergi nyomdájából került ki.²¹ Az *Obsequiale Strigoniense* legkorábbi kiadása időzítés, forma és tartalom tekintetében egyaránt illeszkedik a korszak európai liturgikus gyakorlatába. A szerkönyv a 31^r–33^r fóliókon közli a zárandokbotok és -tarisznák megáldásának (*Benedictio baculorum et capsellarum pro peregrinis*) és a visszatérő zárandokok feletti benedikciónak (*In reversione peregrinorum*) a szövegkönyvét. Már a kötetet saját könyvtára számára megvásárló és az esztergomi *Obsequiale* későbbi kiadásainak utánajáró Ráth György is megállapította, hogy a szerkönyv későbbi kiadásai (1500, 1501, 1508, 1525) az Oláh Miklós által kiadott *Ordo et ritus* 1560. évi megjelenésével bezárólag – a nyomdahibáktól eltekintve – ugyanazt a szertartásrendet, változatlan formában örökítették át.²² Jóllehet az *Ordo et ritus* már a trienti zsinat (1545–1563) ideje alatt, nem sokkal annak befejezése előtt látott napvilágot, Oláh Miklós előszavából inkább csak a (szó szerinti) ellenreformációs hevület, mintsem a liturgia megreformálása iránti elhivatottság

¹⁵ Egyelőre egyet kell értenünk Zalán megjegyzésével, miszerint a Pray-kódexben szereplő ordó szövege nem „teljesen azonos a külföldiekével”. A legkorábbi magyarországi zárandokáldás szövegű párhuzamait eddig nem sikerült megtalálnunk.

¹⁶ Holl 2000. 66.

¹⁷ A több szempontból fontos és egyedülálló adatokat tartalmazó csöti *Breviarium praemonstratense* lelőhelye és jelzete: ELTE Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 67.

¹⁸ Radó regesztáiból ehhez a 12. századi biburgi rituále, a 14. századi prágai agenda és a Monte Cassino-ból származó 15. századi misszále vonatkozó szertartásleírása használható fel. Radó 1973. 199., 445., 466.

¹⁹ Franz idézett művén kívül – a teljesség igénye nélkül – csupán néhány párhuzamot említünk: Martène 1736–1738. II. 841–843. Freisen 1898a. 156–157., 1898b. 51–56.; Schönfelder 1904–1906. I. 34–35., I. 60–62., I. 98–99.; Stapper 1906. 66–67., 109.; Franz 1912. 25–30.; Hürlimann 1959. 99., 142–143.

²⁰ A forrástípus részletes bemutatását lásd: Báth 2005. 20–29.

²¹ A példány alig több, mint egy évszázada került elő a könyvgyűjtő Ráth György jóvoltából. Ráth 1889.

²² Ráth 1891.

csendül ki. Ennek következtében a zárandok-áldás kapcsán is a „régí esztergomi rítus megtartása” keretében a korábbi, fent említett szöveg átvételét regisztrálhatjuk. Hogy mennyire volt régi ez az esztergomi rítus, azt egyelőre – a középkori adatok összehasonlító elemzése híján – nehéz lenne megmondani. Ami bizonyos, hogy a 13–14. századi hazai adataink egy ettől eltérő szövegmintát kínálnak a zárandok-eszközök megáldására. Oláh Miklós érsek szertartáskönyve (az *Obsequiale Strigoniense* hagyománya nyomán) egy európai viszonylatban is hosszú szertartásrendet közöl, amely – a szokásos antifónákon és responzóriumokon kívül – sorrendben négy orációt, egy zsoltárt (90.²³), két bibliai éneket (*Canticum Simeonis*, *Canticum Zachariae*), közöttük három újabb orációt, majd végezetül egy záró könyörgést foglal magába. Sokkal rövidebb volt ennél a zárandokok fogadásának menete, amely egy zsoltárból (132.) és két könyörgésből állt.²⁴ A viszonylag kevés utasítás (rubrika) egyrészt arra utal, hogy a tarisznyákat és a botokat a szertartást végző pap adta a zárandokok kezébe,²⁵ másrészt a zsoltárt megelőzően felszólították az áldásban részesülőket, hogy térdeljenek le, illetve hajoljanak meg az oltár előtt.²⁶ A szertartás egészének szigorúan vett párhuzamát eddig nem találtuk meg, az egyes szertartáselemek középkori európai előzményei és analógiái viszont jól körvonalazhatók. Az ordó első egységét jelentő négy oráció a rítus legkorábbi, 11. századi eredetű rétegéhez tartozik, amelyet Franz a zárandok-kellékek megáldásának – európai viszonylatban – legelterjedtebb késő középkori típusának nevezett.²⁷ A többi szertartáselem ehhez hasonlóan korántsem tekinthető speciális magyarországi fejleménynek.²⁸

A *Tridentinum* utáni magyarországi egyháztörténet egyik kiemelkedő személyisége, Telegdi Miklós pécsi püspök, esztergomi adminisztrátor volt, akinek liturgia-történeti szempontból határkönek számító rituáléja *Agendarius liber...* címen előbb 1583-ban, majd kisebb bővítéssel (immár az egyházi vezető halála után) 1596-ban jelent meg. Telegdi a korábbi esztergomi rítushoz képest átdolgozott, egyéb (egyelőre még tisztázatlan) nyugat- és közép európai mintákat is figyelembevevő szertartásrendet állított össze. Az *Agendarius* vonatkozó ordója már szót sem ejt a zárandok-kellékekről, a *Benedictio peregrinorum* című rítus teljes egészében a zárandokok megáldására vonatkozik, amelyhez ugyancsak a zárandokok megérkezés utáni benedikciója csatlakozik.²⁹ Az utasításokat nélkülöző ordó az útnak indulók és a hazaérkezők megáldására egyaránt két-két orációt írt elő, amelyeket responzóriumok vezettek be. Ehhez járult még a hazaérkező zárandokok szentelt vízzel történő meg-

²³ Itt – és a későbbiekben is – a zsoltárokat a *Vulgata* számozása szerint jelöljük.

²⁴ OR 1560. ff. 47v–51r.

²⁵ „*Hic det eis capsellas et baculos scilicet ad manus.*” – OR 1560. f. 48r.

²⁶ „*Hic prosternant seu inclinent se humiliter ante altare, et dicatur psalmus.*” – OR 1560. f. 48v.

²⁷ Franz 1909. II. 275–277., 288.

²⁸ A rítuselemek szöveges előképeire, illetve párhuzamaira lásd – egy felszíni letapogatás eredményeképp – a 19. jegyzetben idézett művek ugyanott megjelölt oldalait. Három oráció (*Exaudi nos Domine, et iter famulorum tuorum...*; *Adesto Domine supplicationibus nostris...*; *Deus humilium visitor, qui faterna nos dilectione...*) a 17. század elején – részben középkori előzmények nyomán – kialakított római rítusban is visszatér (lásd Függelék).

²⁹ TA 1596. 194–198.

hintése és rövid, formulaszerű megáldása.³⁰ Az említett négy orációból mindössze egy (*Omnipotens sempiterne Deus, humani generis reformator et auctor...*)³¹ szerepel az esztergomi *Obsequiale*-k fentebb bemutatott szöveghagyományában. (A szertartás célját tekintve fontos utalást jelent az imádság azon sora, amely egy jelzős szerkezetben a zárandoklat célállomását is elárulja. Míg az *Ordo et ritus* itt még csupán Péter és Pál apostolok (római) sírját emlegeti,³² addig az *Agendarius* a kegyhelyek egész tipológiáját felsorakoztatja lehetőségként.)³³ A másik három imádságot Telegdi nem az öt megelőző magyarországi, hanem vélhetően a középkori, illetve kortárs európai rítuskinálattól kölcsönözte.³⁴ Annak ellenére, hogy a 16. század végén kialakított esztergomi ordóban középkori eredetű imádságok (is) szerepelnek, maga a pusztán az emberek (és nem tárgyak) megáldására irányuló áldástípus már a zárandokok benedikciójának újkori képét vetíti előre. A következőkben látni fogjuk, hogy Telegdi szertartáskönyve ebben a tekintetben megelőzte a *Rituale Romanum* (1614) elveit.³⁵

A római rituále megújítása és egységesítése egy hosszabb folyamat keretében ment végbe a 16. században, amelynek eredményeként – csaknem fél évszázaddal a miseliturgia terén mintaadó *Missale Romanum* (1570) kiadása után – 1614-ben, V. Pál pápa idején a misén kívüli szerpapi rítusok gyűjteménye is megjelent. A *Rituale Romanum* a római katolikus egyházmegyéek szertartáskönyvei számára elsődleges, ám nem kizárólagos mintát jelentett. Magyarországon – európai viszonylatban is az első között – Pázmány Péter „igazította” a római rituáléhoz a nálunk vezető szerepű esztergomi szertartáskönyvet. A két szerkönyv viszonyulásának részletezése helyett³⁶ jelen vizsgálatunk szempontjából csupán az a lényeges, hogy az 1625-ben kiadott *Rituale Strigoniense* a zárandokok megáldásának mindkét (elindító és fogadó jellegű) rítusát szó szerint átvette a római mintából.³⁷ Ez a szertartásmenet valóban jelentős változást mutat a korábbi európai ordókhöz képest. Végleg kirekesztette a zárandok-

³⁰ „Deinde aspergantur aqua benedicta et dicatur: Benedicat vos omnipotens Deus, Pater +, et Filius + et Spiritus + Sanctus. Amen.” – TA 1596. 198.

³¹ Az imádság a rítus legrégebbi, 11. századi rétegéhez tartozik. Vö. Franz 1909. II. 276–277.

³² „...hos quæsumus ad beatorum apostolorum Petri et Pauli limina adorare pergentes...” – OR 1560. f. 48v.

³³ „...hos famulos tuos quoque ad S. Mariæ matris filii tui, vel ad apostolorum tuorum Petri et Pauli, vel S[ancti]. Jacobi, vel S[ancti]. N. volentes limina properare...” – TA 1596. 195. Ezek a kitételek is bizonyítják, hogy az ordók még akkor is a vallásos célú zárandokok megáldására irányultak, ha ezt így külön nem is jelölték, mint a későbbi római rituáléban.

³⁴ Mindhárom oráció megtalálható Martène gallikán-centrikus gyűjteményében. (Martène 1736–1738. II. 842–843.) Az ott közölt szertartásrend állítólag a 17. századi bencés Hugo Menard egyik kéziratából származik. Menard egyik főművét az 1642-ben megjelent *Liber sacramentorum* jelenti, amely egy középkori misszálé átirata nyomán a gallikán liturgia alapját jelentő, Nagy Szent Gergely nevéhez kötött ősrégi szakramentárium (*Sacramentarium Gregorianum*) szövegeit adja közre. Az induló zárandokok megáldásának második orációja (*Deus infinitæ misericordiæ et majestatis immensæ...*) mellett például szerepel egy 1513-ban nyomtatott dániai szertartáskönyv ugyanilyen célú benedikciójában is: Freisen 1898b. 55.

³⁵ A *Rituale Romanum* előzményeinek számító 16. századi római szertartáskönyvekben, így például az 1584-ben kiadott *Rituale Sacramentorum*-ban még a középkori változatos áldáskínálattal szerepel. – RSR 1584. 586–593.

³⁶ A kérdéshez vö. Rajner 1901.

³⁷ ROM 1614. 147–149.; STR 1625. 173–177.

eszközök korábban fél évezreden keresztül uralkodó szerepét, és – az egybehangzó utólagos értékelés szerint – a korábbi karakteres, változatos rítust „egy pusztá utazási áldással laposította.”³⁸ Bár az újonnan kialakított ordó imádságainak egy része középkori eredettel rendelkezett, a szertartás egésze egy egészen új szemléletet tükröz.

A gyökeres változás magyarországi viszonylatban is fennáll. A fentebb már jelzett három rövid oráción kívül, amely az *Obsequiale*-k által hagyományozott rítusban és a Pázmány-féle szertartáskönyvben egyaránt előfordul, nincs kapcsolat a 17. század elején bevezetett ordó és a korábbi hazai liturgikus tradíció között. Különösen feltűnő ez az egyébként tárgyában már a jövőbe mutató Telegdi-féle szertartásrend és a Rómából kölcsönzött új rítus viszonylatában. Pázmány nyilván ezen a téren is engedett a római egységesítő szándék erejének. (Hogy máshol, talán fontosabbnak vélt helyeken meg ellenálljon annak.)³⁹ Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy az új rítus bevezetése vajon ütközött-e bármiféle ellenállásba a hazai gyakorlatban. Franz ismeret olyan adatokat, amelyek ilyen jellegű ellenállásról tudósítanak. Egyes német egyházmegyék szerkönyveiben a római rítus átvétele mellett még hosszú ideig megtartották a zárandokok kellékeinek megáldását is.⁴⁰ A szórványos 16–17. századi hazai források ebből a szempontból vagy hallgatnak, vagy kiaknázatlanok. Kérdés, hogy hiányzott-e egyáltalán valakinek a zárandok-jelvények korábbi megáldása, vagy ez a speciális rítus ekkorra már feledésbe merült. Mindenesetre tanulságos, hogy a 18. században már nagy számban és rendszerességgel megjelenő hivatalos egyházmegyei rituálék összeállítói – Pázmány nyomán – a római rítusszöveget szerepeltetik szerkönyveikben,⁴¹ és a zárandokbot és -tarisznya megáldásának hajdan népszerű rítusával az alternatív mintát felmutató, szerzetesi kötődésű, kora újkori hazai benedikciós könyvekben sem találkozunk.⁴² Pedig a hívek vagy az alsópapság ilyen jellegű igényei esetén ezekben (vagy önálló kéziratokban, esetleg nyomtatott könyvek kéziratosa bejegyzései formájában) bizonyára továbbélt volna e hagyomány. A zárandokbotok szórványosan feltűnnek ugyan a templomi tárgyak között a 17. század második felében, ám ezekről nem derül ki egyértelműen, hogy szentelmények voltak-e.⁴³

³⁸ Franz 1909. II. 288.

³⁹ Vö. a keresztlési és esketési rítus megtartott elemeit: Báth 2005.

⁴⁰ Franz az 1743-ban kiadott freisingi rituálét hozza példaként, amelyben a római ordó után a zárandokok botjának és köpenyének megáldása szerepel. – Franz 1909. II. 288. Hasonló viselkedés történt a mainzi egyházmegyében is, ahol az 1671-ben kiadott rituále csupán a római rítus alapján kialakított szöveget hozta, majd a következő kiadások (1695, 1696) emellett újra elővették a zárandoktáska és -bot megáldásának 16. század végi szövegét. Ez a kiegészítés aztán a 18. századtól végleg elmaradt. – Reifenberg 1971–1972. II. 382.

⁴¹ Lásd például az 1738-ban és 1798-ban ugyanolyan formában megjelent kalocsai rituále szertartásleírását: COL 1798. 330–333.

⁴² Ugyanez jellemző a nem magyarországi kiadású, ám nálunk is használt benedikciós könyvek többségére. Kivétel ez alól az a 17–18. században számos kiadást megért, rendkívül népszerű „félhivatalos” benedikciós könyv, amelyet egy Prágában működő ferences, Bernardus Sannig állított össze. A *Rituale Franciscanum* nem csak a *Benedictio peregrinorum* római ordóját tartalmazza (FRA 1685. 305–308., 310–311.), hanem a két ordó közé ékelte a zárandokkellékek (kosár, bot, ruha) megáldásának középkori eredetű szövegét is (308–309.).

⁴³ Zalán Menyhért unikális adata („16 baculi pro peregrinantibus violacei coloris cum stellis orati”) a Sopron megyei Lók templomában 1674-ben tartott vizitáció alkalmával feljegyzett 16 darab kék színű, csillagokkal díszített zárandokbotról valójában még azt sem teszi egyér-

Visszatérve a *Rituale Romanum* nyomán egységesített magyarországi rítusra, ennek jellegzetességei röviden a következőképpen foglalhatók össze. A szertartás szabályozottságát jelzi, hogy már a címében pontosították a benedikció célját, amennyiben azt „a szent helyekre igyekvő zarándokok megáldása”-ban jelölték meg. A bevezető utasítás figyelmeztet arra a régi egyházi rendelkezésre, miszerint a zarándokoknak indulás előtt a püspöktől vagy plébánosuktól ajánlólevelet kellett szerezniük.⁴⁴ A zarándokok ezt követően gyóntak, majd áldoztak a speciálisan értük mondott orációval elhangzó misén, amelynek végeztével térden állva hallgatták végig a peregrinusok megáldásának szertartását. Utóbbi egy antifónával kezdődött, majd Zakariás énekével és egy hosszú rezponzóriummal folytatódott. A szertartás központi részét őt, tematikailag ideillő oráció képezte,⁴⁵ amelyet a tulajdonképpeni áldás-formula (keresztvetéssel) és a szentelt vízzel történő meghintés zárt le. A záró utasítás arra figyelmeztetett, hogy amennyiben egyedül van a zarándok, a szövegek egyes számban hangozzanak el, ha pedig a pap is részese lesz a zarándoklatnak, beszéljen többes szám első személyben. A hazaérkező zarándokok megáldása – a bevezető rezponzorium és antifóna után – a 127. zsoltár, a Miatyánk és egy újabb rezponzorium elmondását/eléneklését írta elő, majd három rövid oráció következett. A szertartás itt is áldás-formulával és meghintéssel zárult.

A területi korlátokkal küszködő, kérdésfelvető tanulmányunk függelékében – némi vívódás után – végül a Pázmány Péter által kiadott rituále vonatkozó szertartásleírásának szövegű közlése mellett döntöttünk. Ennek oka elsősorban az, hogy a közölt szöveg – 17. századi megjelenését követően – mintegy három és fél évszázadon keresztül a zarándokok megáldásának kizárólagosan használt, hivatalos rítusát jelentette. A 20. század második felében történt liturgikus változásokig⁴⁶ a plébánosok ezekkel az imádságokkal indították útnak a külföldi vagy belföldi kegyhelyekre igyekvő híveiket, és ezekkel a szavakkal fogadták őket hazatérésük után. Ahogy az 1888-ban kiadott kalocsai rituále egyik példányában a szertartás latin címe mellé, mintegy magyarázatként, egyik használója bejegyezte: „A Gyűdiesek áldása indulás előtt.”⁴⁷ A laikus szokásokra koncentrálnó néprajzi leírásokban jobbra csak ezen áldások megtörténtéről fordulnak elő rövid utalások, amelyekben Isten szolgálai pusztán mellékszereplőknek tűnnek. Talán nem tanulságok nélkül való, ha néha a papok kezében tartott könyvekbe is beletekintünk.

---

telmüvé, hogy a zarándoklatok végén felajánlott, vagy a zarándokok számára a papok által odaadandó botokról volt szó. Vö. Zalán 1927. 48.

⁴⁴ A zarándokok útlevelének forrásértékére nálunk elsőként Barna Gábor figyelmeztetett eredetileg 1996-ban megjelent tanulmányában. Vö. Barna 2001. 195–206.

⁴⁵ Ezek Izrael népének, a három napkeleti bölcsek és Ábrahámnak a bibliai példájára hivatkozva kérik az Istent, hogy óvja meg a zarándokokat a veszedelmektől, vezesse el őket úti céljukhoz, és segítse őket, hogy épségben hazatérjenek.

⁴⁶ A *Rituale Romanum* részeként, ám attól függetlenül megjelenő „De benedictionibus” kötet 1984. évi kiadása, illetve az annak alapján, ideiglenes használatra készült hazai benedikciós füzet (*Szentelések és áldások a Rituale Romanum alapján*. A Magyar Katolikus Püspöki Kar jóváhagyásával közreadja az Országos Liturgikus Tanács. én. hn.) egy-egy egészen rövid imádságot közöl „Útra indulók megáldása, búcsúok indítása” (11.), illetve „Útról érkezők megáldása, búcsúok fogadása” (12.) címmel.

⁴⁷ COL 1888. (Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példány jelzete: 629.582). A példányt eredetileg gyaníthatóan a bácskai Hercegszántó plébániáján használták.

BARNA Gábor

- 2001 *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban.* Lucidus, Budapest.
- 2004 The Ethnological Research of Religion in Hungary, in: BARNA, Gábor ed. *Ethnology of Religion. Chapters from the European History of a Discipline.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 127–158.

BÁLINT Sándor

- 1975 Compostela és hazánk. (Jakab apostol tisztelete a régi Magyarországon), in: SZENNAY András szerk. *Régi és új a liturgia világából.* Szent István Társulat, Budapest, 200–212.

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

- 1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Szent István Társulat, Budapest.

BÁRTH Dániel

- 2005 *Esküvő, keresztlő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon.* Magyar Tudományos Akadémia, Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklór Szöveg-elemzési Kutatócsoport, Budapest.

BÁRTH János

- 1974 A kalocsai búcsúsok egy laikus szokásáról. *Ethnographia* LXXXV. 2–3. 366–373.
- 1980 Az illancsi tanyák népének hajósi búcsújárása. *Népi kultúra – Népi társadalom* XI–XII. 59–117.
- 1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza, in: DÖMÖTÖR Tekla főszerk. *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 331–424.

COL

- 1798 *Rituale Romano-Colocense, seu formula agendorum in administratione sacramentorum et caeteris ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda, ac in usum Colocensis, et comprovincialium dioecesium accomodata.* Budae.
- 1888 *Rituale Romanum Pauli V. Pontificis Maximi jussu editum et a Benedicto XIV. auctum et castigatum, cui ad usum cleri provinciae Colocensis accedunt I. Rituum particularium et instructionum II. Adhortationum et precum appendices.* Budapestini.

CSUKOVITS Enikő

- 2003 *Középkori magyar zarándokok.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

DOLD, Alban

- 1923 *Die Konstanzer Ritualientexte in ihrer Entwicklung von 1482–1721.* Aschendorff, Münster.

ERDÉLYI Zsuzsanna

- 1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Harmadik, bővített kiadás. Kalligram, Pozsony.

FRA

- 1685 *Rituale Franciscanum continens varias absolutiones, benedictiones, conjurationes, exorcizmos, ritus, ac alias caeremonias ecclesiasticas...* Neo-Pragae.

FRANZ, Adolph

- 1909 *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter.* I–II. Herder, Freiburg im Breisgau.
- 1912 *Das Rituale des Bischofs Heinrich I. von Breslau.* Herder, Freiburg im Breisgau.

FREISEN, Joseph

- 1898a *Liber Agendarum ecclesiae et diocesis Sleszwicensis. Katholisches Ritualbuch der Diözese Schleswig im Mittelalter.* Paderborn.

- 1898b *Manuale Curatorum secundum usum ecclesie Roskildensis. Katholisches Ritualbuch der dänischen Diözese Roeskilde im Mittelalter.* Paderborn.
- HOLL Béla
2000 A középkori magyar jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága, in: *Laus librorum. Válogatott tanulmányok.* METEM, Budapest, 63–83.
- HÜRLIMANN, Gebhard
1959 *Das Rheinauer Rituale (Zürich Rh 114, Anfang 12. Jh.).* Universitätsverlag, Freiburg.
- KRISS-RETTENBECK, Lenz – MÖHLER, Gerda Hg.
1984 *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins.* Schnell & Steiner, München.
- MARTÈNE, Edmund
1736–1738 *De antiquis ecclesiae ritibus.* I–IV. Antverpiae.
- OR
1560 *Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis quibus parochi et alii animarum pastores in ecclesiis suis uti debent.* Viennae.
- PETNEKI Áron
2007 A zárandokköpeny mint álruha, in: PÓCS Éva szerk. *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben.* Balassi Kiadó, Budapest, 228–242.
- PLÖTZ, Robert
1986 „Benedictio perarum et baculorum” und „coronatio peregrinorum”: Beiträge zur Ikonographie des Heiligen Jacobus im deutschsprachigen Raum, in: HARMENING, Dieter–WIMMER, Erich Hg. *Volkskultur und Heimat. Festschrift für Josef Dünninger zum 80. Geburtstag.* Würzburg, 339–376.
- PROBST, Ferdinand
1857 *Kirchliche Benediktionen und ihre Verwaltung.* Tübingen.
- RAJNER Lajos
1901 *A Rituale-kérdés Magyarországon.* Budapest.
- RÁTH György
1889 A legrégebbi esztergomi Obsequiale 1496-ból. *Magyar Könyvszemle* XIII. (1888.) 264–268.
1891 Nyomtatott szertartáskönyveink a római Rituale behozataláig. *Magyar Könyvszemle* XV. 3–4. (1890.) 163–191.
- REIFENBERG, Hermann
1971–1972 *Sakramente, Sakramentalien und Ritualien im Bistum Mainz seit dem Spätmittelalter.* I–II. Aschendorff, Münster.
- ROM
1614 *Rituale Romanum Pauli V. Pont. Max. jussu editum.* Romae.
- RSR
1584 *Rituale Sacramentorum Romanum Gregorii Papae XIII. Pont. Max. jussu editum.* Romae.
- SCHÖNFELDER, Albert
1904–1906 *Liturgische Bibliothek. Sammlung gottesdienstlicher Bücher aus dem deutschen Mittelalter.* I–II. Paderborn.
- SIGAL, Pierre André
1989 *Isten vándorai. Középkori zárandoklatok és zárandokok.* Gondolat, Budapest.
- STAPPER, Richard
1906 *Die älteste Agende des Bistums Münster.* Münster.
- STR
1625 *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione sacramentorum, ac caeteris ecclesiae publicis functionibus...* Psonii.

TA

- 1596 *Agendarius liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis sacramentis, benedictionibus, et aliis quibusdam ecclesiasticis functionibus parochi et alii curati in dioecesi et provincia Strigoniensi utuntur.* Tirnaviae.

TÜSKÉS Gábor

- 1993 *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

VOIGT Vilmos

- 2004 *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba.* Timp Kiadó, Budapest.

ZALÁN Menyhért

- 1927 A Pray-kódex benedictiói. *Magyar Könyvszemle* Új folyam XXXIV. 1–2. 44–66.

FÜGGELÉK

Benedictio peregrinorum ad loca sancta prodeuntium

(STR 1625. 173 – 176.)

Peregrini, ad loca sancta profecturi, antequam discedant, juxta veteris ecclesiae institutum, deberent accipere patentes seu commendatitias litteras a suo ordinario, seu parochio. Quibus obtentis, et rebus suis dispositis, facta peccatorum suorum confessione, et audita missa, in qua dicitur oratio pro peregrinantibus, sanctissimam eucharistiam devote suscipiunt. Expleta missa, sacerdos super eos genuflexos dicit sequentes preces:

Antiph. In viam pacis etc. Benedictus Dominus Deus Israel, etc. *ut supra fol. 129.*⁴⁸ *in fine Gloria Patri. Repetitur antiph.* In viam pacis et prosperitatis dirigat vos omnipotens et misericors dominus, et angelus Raphael comitetur vobiscum in via, ut cum pace, salute, et gaudio revertatis ad propria.

Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison. Pater noster etc. *Vers.* Et ne nos inducas in tentationem. *Resp.* Sed libera nos a malo. *Vers.* Salvos fac servos tuos. *Resp.* Deus meus sperantes in te. *Vers.* Mitte eis domine auxilium de sancto. *Resp.* Et de Sion tuere eos. *Vers.* Esto eis Domine turris fortitudinis. *Resp.* A facie inimici. *Vers.* Nihil proficiat inimicus in eis. *Resp.* Et filius iniquitatis non apponat nocere eis. *Vers.* Benedictus Dominus die quotidie. *Resp.* Prosperum iter faciat vobis Deus salutarium nostrorum. *Vers.* Vias tuas Domine demonstra nobis. *Resp.* Et semitas tuas edoce nos. *Vers.* Utinam dirigantur viae nostrae. *Resp.* Ad custodiendas justificationes tuas. *Vers.* Erunt prava in directa. *Resp.* Et aspera in vias planas. *Vers.* Angelis suis Deus mandavit de te. *Resp.* Ut custodiant te in omnibus viis tuis. *Vers.* Domine exaudi orationem meam. *Resp.* Et clamor meus ad te veniat. *Vers.* Dominus vobiscum. *Resp.* Et cum spiritu tuo.

Oremus

Deus, qui filios Israel per maris medium sicco vestigio ire fecisti, quique tribus magis iter ad te stella duce pandisti; tribue eis, quaesumus, iter prosperum, tempusque tranquillum: ut angelo tuo sancto comite, ad eum, quo pergunt locum, ac demum ad aeternae salutis portum feliciter valeant pervenire.

Deus, qui Abraham puerum tuum de Ur Chaldaeorum eductum, per omnes suae peregrinationis vias illaesum custodisti: quaesumus, ut hos famulos tuos custodire digneris: esto eis Domine in procinctu suffragium, in via solatium, in aestu umbraculum, in pluvia et

---

⁴⁸ Az utalás a temetési szertartásrendben szereplő *Canticum Zachariae* (Luk 1, 68 – 79) el-énekését írja elő.

frigore tegumentum, in lassitudine vehiculum, in adversitate praesidium, in lubrico baculus, in naufragio portus; ut te duce, quo tendunt, prospere perveniant, et demum incolumes ad propria revertantur.

Adesto, quaesumus Domine, supplicationibus nostris, et viam famulorum tuorum in salutis tuae prosperitate dispone, ut inter omnes viae et vitae hujus varietates, tuo semper protegantur auxilio.

Praesta, quaesumus omnipotens Deus, ut familia tua per viam salutis incedat, et beati Joannis praecursoris hortamenta sectando, ad eum, quem praedixit, secura perveniat dominum nostrum Jesum Christum filium tuum.

Exaudi Domine preces nostras et iter famulorum tuorum propitius comitare, atque misericordiam tuam, sicut ubique es, ita ubique largire; quatenus a cunctis adversitatibus tua opitulatione defensi, gratiarum tibi referant actionem. Per Christum dominum nostrum. *Resp. Amen.*

Pax et benedictio Dei omnipotentis, Patris +, et Filii, et Spiritus Sancti, descendat super vos, et maneat semper. *Resp. Amen.*

Deinde aspergantur aqua benedicta.

Quod si unus fuerit peregrinaturus, omnia dicuntur in numero singulari; ac si sacerdos ipse, qui benedicit, fuerit socius peregrinationis, dicat in persona prima numeri pluralis, quatenus congruere videbitur.

Benedictio peregrinorum post reditum
(STR 1625. 176 – 177.)

Vers. Adjutorium nostrum in nomine domini. *Resp.* Qui fecit caelum et terram.

Antiphona: Ecce sic benedicetur homo, qui timet dominum.

Psalms 127. Beati omnes, qui timent dominum...

Gloria Patri etc. et repetitur antiphona: Ecce sic benedicetur homo, qui timet dominum.

Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison. Pater noster etc.

Vers. Et ne nos inducas in tentationem. *Resp.* Sed libera nos a malo. *Vers.* Benedicti, qui veniunt in nomine domini. *Resp.* Benedicti vos a domino, qui fecit caelum et terram. *Vers.* Respice domine in servos tuos, et in opera tua. *Resp.* Et dirige eos in viam mandatorum tuorum. *Vers.* Domine exaudi orationem meam. *Resp.* Et clamor meus ad te veniat. *Vers.* Dominus vobiscum. *Resp.* Et cum spiritu tuo.

Oremus

Largire quaesumus Domine famulis tuis indulgentiam placatus et pacem, ut pariter ab omnibus mundentur offensas, et secura tibi mente deserviant.

Omnipotens sempiterne Deus, nostrorum temporum vitaeque dispositor, famulis tuis continuae tranquillitatis largire subsidium: ut quos incolumes propriis laboribus reddidisti, tua facias protectione securos.

Deus humilium visitator, qui nos fraterna dilectione consolaris, praetende societati nostrae gratiam tuam, ut per eos, in quibus habitas, tuum nobis sentiamus adventum. Per dominum nostrum *etc.*

Deinde aspergantur aqua benedicta a sacerdote, dicente:

Pax et benedictio Dei omnipotentis, Patris +, et Filii, et Spiritus Sancti descendat super vos, et maneat semper. *Resp. Amen.*